

Wat oude Almanakken ons vertellen

door Jaap van Gelderen

De herinneringen van ds. W.H. de Boer aan zijn studietijd in Kampen voeren ons terug naar de jaren 1936-1942, een enerverende periode in de Europese geschiedenis: het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog valt er middenin. Een interessante bron, omdat het interview zo goed de sfeer weergeeft waarin deze generatie Kamper studenten leefde. Hier en daar behoeft het verhaal enige toelichting. Aan de hand van gedrukte bronnen probeer ik wat kanttekeningen te plaatsen. Het zijn vooral twee series almanakken die worden benut: de *Almanak van het studentencorps Fides Quaerit Intellectum*, waartoe Wopke de Boer behoorde, en de bij Ph. Zalsman gedrukte *Kamper Almanak*, een uitgave van de Nutsspaarbank. Vraag daarbij is dan: waar komen we de student van toen op het spoor, zonder dat we hele archieven moeten gaan omspitten (die er heus ook zijn).¹ Met dank aan ds. W.H. de Boer, die inspireerde tot de volgende zoektocht.²

Voorgeschiedenis

Hendrik Jan Willering (Meppel 1858), de grootvader, studeerde in Kampen van 1881-1889. Van beroep was hij manufactureur, enige kennis van de talen had hij opgedaan bij ds. T. Noorderwier. Zijn verdere literaire vorming stond onder leiding van 'meester' Coenraad Mulder in Kampen. Theologie werd bestudeerd onder S. van Velzen, A. Brummelkamp, Hel. de Cock, M. Noordt zij, D.K. Wielenga, L. Lindeboom en dr. H. Bavinck. In de stad woonde hij bij de weduwe De Gruijter in de Botervatsteeg. Hij had dertien jaargenoten. In 1885 was hij *praeses* (voorzitter) van Q.B.F.F.Q.S., een club voor literarische studenten.³ Betrokken bij het zondagschoolwerk dat de studenten in 1861 waren begonnen voor stad en wijde omgeving. Willering werkte, met twee kameraden, zowel in Wilsum als in 's-Heerenbroek. Hoogtepunt in deze jaren was het bezoek van de Transvaalse Deputatie aan Kampen, onder leiding van Paul Kruger, 19 maart 1884.⁴ In 1889 werd de student predikant, eerst in Gees en in 1892 in Arum. Hij overleed in 1899 in de laatste gemeente. Zijn weduwe, Hermina Gerridina Graveman (1866), vestigde zich in juni 1899 te Kampen met drie dochters. Inwonend was stu-

dent Dethmer Drenth die kostgeld betaalde. In augustus 1903 vertrok de familie naar Zwolle. Daar moeten de ouders van Wopke de Boer elkaar ontmoet hebben, hij werd er in ieder geval geboren.

De School wordt Hogeschool

Toen Wopke de Boer als dertienjarige in Kampen kwam wonen, had de Theologische School zojuist groots haar 75-jarig bestaan gevierd: de vlagging uit en de burgerij van Kampen had haar een houten zitbank geschonken met het wapen van de stad, een fraai stuk vakmanschap (1929). In 1934 werd herdacht dat honderd jaar eerder de Afscheiding uit de toenmalige Nederlandse Hervormde Kerk had plaatsgevonden, uit welke scheuring de Theologische School was voortgekomen (opening op 6 december 1854). Intussen was deze School één van de twee opleidingen voor predikant binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland geworden (sinds 1892); de andere was de Theologische Faculteit aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, die ontstaan was (1880) door het ijveren van dr. Abraham Kuyper (1836-1920). In 1902 was besloten de beide opleidingen samen te voegen, maar vervolgens besliste de synode dat voornemen niet uit te voeren. Wat volgde was een grote uittocht uit Kampen naar Amsterdam: de meeste studenten volgden de *primus inter pares* onder de hoogleraren dr. Herman Bavinck (1854-1921), die zich verbonden had om een benoeming aan de Vrije Universiteit aan te zullen nemen. Intussen was de Theologische School wel blijven bestaan! Docenten waren de al eerder genoemden Maarten Noordt zij (tot 1912) en Lucas Lindeboom (tot 1917); D.K. Wielenga was in 1902 gestorven. Er bleven, in heel kleine getallen, studenten komen.⁵ De synode *moest* toen wel nieuwe benoemingen doen voor de School in Kampen.⁶ Dat werden dr. A.G. Honig (Dogmatiek) en dr. H. Bouwman (Kerkgeschiedenis en Kerkrecht). Bouwman stierf aan de vooravond van de herdenking van de Afscheiding (1933); Honig werd emeritus hoogleraar, hij stierf in 1940.⁷ In 1935 werd het College van Hoogleraren gevormd door het vijftal: dr. Jan Ridderbos, Oude Testament, vanaf 1913; dr. Tjeerd Hoekstra, Ambtelijke Vakken en Filosofie, vanaf 1913; dr. Seakle Greijdanus, Nieuwe Testament, vanaf 1917; dr. Klaas Schilder, Dogmatiek en Ethiek, vanaf 1934; mr. dr. Gerrit Marinus den Hartogh, Kerkgeschiedenis en Kerkrecht, vanaf 1934. Het streven was om te komen tot een zesde hoogleraar, de vraag was: voor Patristiek (de kennis van de kerkvaders uit de eerste eeuwen), of voor Zendingsvakken? (Overigens werd de toenmalige pedel, Auke de Graaf, 'de zesde' genoemd onder de docenten; onder de studenten was hij gewoon: 'de

Novieten aan de Theologische School Kampen: staand van links naar rechts: Wopke de Boer, Roelof Groeneboer, Kees van Ommen, David Wijnbeek, Auke Vos (half zittend), Johan Knol. Zittend: Henk Bouma, Geert Jansen, Dirk Jan Modderaar, Frans van de Bos. Vooraan in kleermakerszit: Jan van der Zwaag. (Fotoatelier G. Sloot, Kampen).

poedel').⁸ Hoekstra, afkomstig van het eiland Urk, stierf op 20 januari 1936, op 55-jarige leeftijd. Hij gold als de meest geleerde onder het vijftal.⁹ Zijn begrafenis 'over de lange brugge' was een gebeurtenis in de Kamper samenleving; wellicht dat Wopke als gymnasiast de stoet heeft gadegeslagen. Het verdere verloop van het docentencorps is dan: dr. Klaas Dijk, Ambtelijke Vakken, vanaf 1937; dr. Roelof Jan Dam, lector klassieke talen, vanaf 1937 (tevens rector van het Gereformeerd Gymnasium, in beide functies als opvolger van dr. J.J. Esser)¹⁰; dr. Johan Herman Bavinck, Zendingsvakken, vanaf 1939. De zesde hoogleraar!

Een goede verbetering voor de Theologische School was de reorganisatie van de bibliotheek, het werk van de speciaal voor dit doel aangestelde bibliothecaris dr. Klaas Jan Cremer, vanaf 1936. Hij bracht de bibliotheek op het wetenschappelijke peil van die tijd.¹¹ De Theologische School werd bestuurd door een curatorium bestaande uit vertegenwoordigers van de Provinciale (of Particuliere) synodes die de Gereformeerde Kerken kenden, een twaalfstal predikanten. De bovengenoemde dr. K. Dijk, predikant in Den

Haag, was vanaf 1920 curator van de Theologische School. Uit zijn koker kwam het voorstel de School tot Hogeschool te doen promoveren; hij had genoeg relaties op het Departement van Justitie om een dergelijke naamsverandering erdoor te krijgen. Geëffectueerd in 1939 moest de gevelsteen boven de ingang aan het Muntplein worden veranderd: Hoogeschool. Het dragen van toga's door de professoren was al eerder ingevoerd; nu kwamen er ook in 't Latijn gestelde bullen bij. Een nieuwe pedelsstaf; een zilveren ketting voor de rector. De senaat van de studenten kreeg nieuwe erelinten en bareten (hofleverancier was de firma C. Wieringa) als geschenk van een comité van Kamper ingezetenen ter ere van het lustrum. De synode gaf Kampen echter geen promotierecht, een lang gekoesterde wens.

Het studentenleven

In de kroniek van de *Kamper Almanak* vindt men onder 9 oktober 1936: 'Opening van den nieuwen cursus met 96 studenten, door den rector dr. S. Greydanus.'¹² In het 'Jaarverslag 1936-1937' schrijft de penvoerder van het studentencorps F.Q.I., J.M. van Minnen, na een opsomming van alle mutaties in de kring van de studenten: 'De laatste categorie - die ook het laatst dient vermeld - is het eerste jaar. Ditmaal een zorgen-kindje, in velerlei opzicht. We noemen slechts hun namen: W.H. de Boer, F. v.d. Bos, H. Bouma, R. Groeneboer, G. Janssen, J. Knol, D.J. Modderaar, C. van Ommen, A. Vos, D. Wijnbeek, J. v.d. Zwaag.'¹³ Het elftal 'groenen' werd in ieder geval op de gevoelige plaat vastgelegd. Duidelijk geregisseerd, de fotograaf (G. Sloot) had kennelijk zicht op zijn pappenheimers. Tableau! want wat wordt hier bedoeld met dat 'zorgenkindje'? Misschien slaat het op het *aantal* eerstejaars, het laagste in tijden, zeker in vergelijking met de theologische faculteit aan de Vrije Universiteit.¹⁴ De aantallen van de jaren twintig (die konden oplopen tot dertig man), werden niet meer gehaald. In deze crisistijd was er toch al een overvloed aan kandidaten die toegang zochten in de kerken. De slogan werd gesmeed: 'Overvloed aan werk en overvloed aan werkkrachten', dat was een hulpprogramma om, als tussenstap naar een volledige betrekking na afloop van de studie, ergens werk te vinden als hulp-prediker (slecht betaald, maar werk was er zeker!).¹⁵ Een weg die De Boer ging en velen met hem. Van het Kamper elftal werden er tien predikant; één werd archivaris (de Zwollenaar Wijnbeek). Of vond de abactis van F.Q.I. dat er te weinig talenten werden gevonden om alle functies te vervullen die het Corps zoal te verdelen had? Henk Bouma en Johan Knol werden goed bevonden om als lictor van de senaat op te treden in dat eerste jaar. Wopke

had het jaar daarop als tweedejaars de eer om gekozen te worden in de perscommissie (een weidse naam: de niet-neutrale pers werd niet bediend, alleen *De Standaard* en *De Rotterdammer* en de vele kerkelijke bladen).¹⁶ Het jaar daarop, 1939, werd hij met enkele jaargenoten (Cees van Ommen, Geert Janssen en David Wijnbeek), benoemd in de Lustrumcommissie die onder leiding stond van Fokko Omta, een vierdejaars. Dat lustrum werd gevierd in november 1938.¹⁷ De *Almanak* voor 1940 meldt dat W.H. de Boer is opgetreden als rector (voorzitter) van het dispuut *A.Q.U.A.*, het jongste onder de disputen dat in 1934 was opgericht. De senaat werd toen (1939-1940) geleverd uit zijn jaar: Cees van Ommen, praetor; Henk Bouma, abac-tis; Johan Knol, quaestor; Geert Janssen, assessor I; Dirk Jan Modderaar, assessor II.¹⁸ Het 'zorgen-kind' uit 1936 had zich dapper geweed! Te bedenken valt dat er ieder jaar meer dan veertig functies moesten worden vervuld in het corps (onder meer bij disputen, studieclubs, commissies, redacties, leesvereniging), waarbij dan natuurlijk wel meerdere functies door één persoon konden worden waargenomen.¹⁹ Eervol was het natuurlijk om in de senaat te worden gekozen of in de redactie van de *Almanak*, of om als 'monitor' te mogen optreden (de geestig-kritische commentator op het Schoolleven). Maar een voorzitterschap van een dispuut was een klus en zeker binnen een Lustrumcommissie moest veel extra werk verricht worden naast de gewone studie (die toch ook door moest gaan). Op een enkeling na deed het hele jaar op tijd de examens: W.H. de Boer haalde zijn propedeuse op 11 oktober 1937; zijn kandidaats op 2 juli 1942 (dit examen gaf toegang tot de kerkelijke examens die een kandidaat moest afleggen ten einde predikant te kunnen worden).

Tweemaal vinden we Wopke de Boer vermeld onder de rubriek *Varia* in de *Almanak* (waarmee de redactie de collega-studenten, maar ook de pedel en de hoogleraren, trachtte te typeren).²⁰ Het eerste varium luidt:

Wopke.

Zie 't lammeken, ginds, dat de klaverwei scheert.

Zoo wit, of z' uit sneeuw waar' geweven.

Een jaar later is het beeld dat van Wopke geschetst wordt wat dubbelzinniger (de wegen van de varia-sprokkelaars zijn vaak duister)²¹:

Wopke.

Weliswaar geen Hephaistus maar toch geen spillebeentjes.

De *Almanak* van de studenten geeft ook de adressen (zowel in Kampen als het huisadres in de vakanties): dat is voor Wopke de Boer telkens het adres van zijn ouders: Zalk, A 70 [1937]; Trekvaart, wijk I, 320, IJsselmuiden [1938];

't Adres voor

Prima Kleding

S. Rudelsheim & Zn

Oudestraat 114

Telefoon 287

Foto atelier SCHLAEPFER
Oudestraat 127 Kampen

Groep foto's

Pas foto's

Moderne Portret foto's

Afwerken van uw zelf gemaakte
kiekjes in verschillende kleuren.

Almanak F.Q.I. 1938, advertentie van de fa. Simon Rudelsheim, vanaf 1885 gevestigd aan de Oudestraat 114. De zoon met wie Wopke sprak was Harrie (H.S.) Rudelsheim (1889-1942).

Het echtpaar Rudelsheim-Blits werd van 17 op 18 november 1942 gedeporteerd.

Zij hadden twee zoons: Hans (1922-1943) en Siep (1919-1944).

Zandberg, ook wel Nieuwe Weg, wijk II, 190, IJsselmuiden (volgende jaren). Aan de Trekvaart ligt het politiebureau met woning. Alleen als jonge jongen aan het gymnasium woonde hij bij een hospes en hospita, de familie Van den Berg in de stad Kampen. Een medeleerling op het gymnasium was de in het interview genoemde Magnus (doopnaam Magdalenus) Verbrugge (1918), die in 1936 wis- en natuurkunde ging studeren aan de Vrije Universiteit.²² Veel van de studenten woonden in het zogenoemde Hospitium aan Broederweg 15, het vroegere Hôtel des Pays Bas, dat in 1924 was aangekocht als studentenhuisvesting. Het 'Spie' was niet altijd populair als woonplek onder de studenten en zeker niet onder de voormalige hospita's, die zo hun inkomsten zagen verloren gaan.²³

In IJsselmuiden leerde Wopke zijn toekomstige vrouw kennen, Aly Wielink. Haar vader was wethouder van de nieuw gevormde gemeente (Groot-) IJsselmuiden (met 6.317 inwoners).²⁴ In Kampen vertelt men dat hij het is geweest die een verdere samenvoeging (van Kampen met IJsselmuiden) heeft kunnen tegenhouden.²⁵ Het aantal inwoners van de gemeente Kampen bedroeg op 1 januari 1938 20.322; het krabbelde weer wat omhoog door de vestiging van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, wat ook een krachtige impuls betekende voor het culturele leven in de stad.²⁶ Een klap was wel

weer dat tijdens de mobilisatie in 1938-1939 de School voor Reserve-officieren der Infanterie (S.R.O.I.) definitief verplaatst werd naar Breda.²⁷ Een grote reünie van (oud-)militairen die in Kampen waren opgeleid op 26-28 juli 1938 gaf aan hoe sterk de band was tussen het burgerlijke en militaire element in de stad Kampen. De bekendste reünist was de toenmalige minister-president Hendrikus Colijn (1869-1944). Het geheel werd op sportieve wijze geregisseerd door de nieuwe burgemeester H.M. Oldenhof, die in juli 1937 was geïnstalleerd.²⁸ Als inwoner van IJsselmuiden (de Zandberg!) zal Wopke de Boer zeker iets van die goede sfeer hebben kunnen proeven in die dagen.²⁹ Tenzij hij toen van zijn vakantie genoot.

Het lustrum van F.Q.I.

Het lustrum van F.Q.I. werd gevierd van maandag 28 tot en met woensdag 30 november 1938. Het loont om veel de studentenalmanak te citeren, uit het geestige verslag van Cees van Ommen³⁰, de secretaris van de lustrumcommissie (waarvan Wopke ook lid was).³¹

[Introductie] Het is half zes. Van de torenklok klinkt het lied van Fides. Ver boven de mensen en hun klein bestaan. Ver boven de mist en de motregen, blaast Fides hoog van de toren.

Op de Oudestraat, 'waar sinds jaar en dag de School bestaat, en 's avonds alle meisjes gaan', loopt iedereen te winkelen. St. Nicolaas is aanstaande! 'Heb-ie 't al e-heurt? De studenten bin'n mooi an de gang e-west. 's Morns um zeuve'n uur was 't nog niet of-eeloopt! 't Is 'n skande, en d'r mutten 'r eel wat dronkend e-west ebm!'

Das war das Lied vom Fides. Bum!

Zes eentonige slagen. Het regent nog steeds.

[Maandag 28 november 1938] Marktdag. Rondom de Stadsgehoorzaal is het een gewirrewar van tenten en kraampjes. Een enkele Jood prijst luidkeels zijn waren aan. Prijzen rollen in drie minuten van 'twee kwarretjes' op vijftien cent. 'Daar dan, hier hep u 't voor niks.' Zwarte boerenpetjes, kanten boerenmutsjes. Wie ziet, dat de mensen die daar achter die kar met stoelen sjokken, studenten zijn? Toch zijn het onze eerstejaars! Ze gaan op een kraam met zuurtjes af, er langs heen en verdwijnen dan in de Stadsgehoorzaal... de zuurtjesman was opgesprongen... gaat weer zitten. Buiten in de regen staan triest de tenten. Mensen scharrelen rond. Parapluis worden opgestoken... [s Avonds half acht] Auto's rollen af en aan. Hoge hoeden, zwarte voiles,

November 1939, exposeerde het Comité van dr. F.J. Krop in de Aula van de Theologische School over 'Geloofsvervolging in de Sowjet-Unie'. Zittend op de stoelen, tweede van links pedel Auke de Graaf; Jan van der Zwaag; ds. J. de Waard, Kampen (achter hem: Wopke de Boer?); dr. F.J. Krop, hervormd predikant in Rotterdam; J.J. van der Hoek. Vooraan links: Benne Holwerda. Tweede van links staand achter: Herman Schilder. (Foto J. Voeten, Kampen).

studentenmutsen. Proffen, winkeliers, burgemeesters, alles door elkaar. Zelfs Overduin kan er geen opmerking over maken.³² Allen beziel met één doel: de muziekaft. 'De senaat!'... iedereen staat op ... 'En daarom geef ik thans het woord aan cello en piano...' Welnu, die hebben gesproken. Het mooie programma werd vlot en keurig afgewerkt. Het was een prachtige vooravond voor het lustrum. En: we hebben weer contact gekregen met de gereformeerde burgerij van Kampen!... Prof. Dijk, die persoonlijk aanwezig was, sloot deze avond.³³

[Dinsdag 29 november 1938] Amice Jan (dat mogen we zeggen na 't souper, vooral daar we aan 't herkauwen zijn!) deed het, om met de woorden van ons erelid te spreken 'allerkostelijkst'.³⁴ Zijn geestige speech werd door de N.C.R.V. opgevangen. Met een sympathieke geste wist hij ook de heer Kok

dank te brengen voor het belangeloos werk op de achtergrond.³⁵

Onze Daaf³⁶ gaf daarna een beste revue van alle oud-Fidelen. De proffen vonden het gelukkig ook erg, zoals hun voorgangers soms in het corpsleven hebben ingegrepen.

De hele historie begon als voor ons te leven. Wel merkten we, dat veel, wat nu wordt veroordeeld, vroeger zelfs werd gefotografeerd. Stellig om ons af te schrikken.³⁷

15 uur: receptie, hoe goed ook van conceptie, werd voor velen een deceptie.³⁸

18.30 uur: 'Als Kamper Studenten feest vieren, dan vieren ze goed feest'. O zo! Installatie van de novieten. Novietendebuut. Tableaux! Mandolinmuziek (door Borodian). Koorzang door studenten.

[Woensdag 30 november 1938]

Middag: Dijk mag spreken. Avond: Rolf Bremmer houdt een wetenschappelijk betoog.³⁹ Aanbieding van het erelidmaatschap van het corps aan prof. K. Schilder, die een geleerd betoog improviseerde als dankwoord ('overgeschreven uit Plato', sprak J.R.). K.S. staat voortaan weer voor Kamper Student (Honig). De Monitor gaf liefderijke studenten-kritiek op de docenten. 'Baye moet volgens Jan de zesde prof worden, omdat hij de anderen allemaal in zijn zak heeft.'⁴⁰

Het verslag geeft niet aan wanneer er gesoupeerd werd... maar het is wel zeker dat ze dat deden. In december ging Schilder op reis naar Amerika, op uitnodiging van uitgever Wm. Eerdmans te Grand Rapids. Zo miste hij het bezoek van de Zwitserse theoloog Karl Barth (1886-1968) aan Nederland en Kampen. Eind april zou hij terugkeren.⁴¹

Bezoek van Karl Barth in maart 1939

De abactis moest in de *Almanak* voor 1940 een terugblik opnemen over het lustrumjaar (juni 1938-juni 1939).⁴² Hij merkte op dat de intrede der novieten in het najaar van 1938 'geschiedde in de dagen, dat Chamberlain naar Berchtesgaden vloog en München Europa een schijnvrede bezorgde'. Van de groentijd kwam zo niet veel terecht. Bremmer neemt in zijn verslag ook het lijstje sprekers op voor de buitengewone corpsvergaderingen; het zijn er acht. Onder wie: prof. dr. K. Barth over 'Die Souveränität des Wortes Gottes in der Entscheidung des Glaubens', en: prof. dr. K. Schilder over 'Americana'. Opgemerkt moet worden dat Curatoren het corps een subsidie verstrekten, om tegen een honorarium een aantal sprekers te laten optreden. Voor niet-

Overdracht van het rectoraat, 8 december 1939 te 3.30 uur, examenkamer Oudestraat 6, Kampen. Zittend van rechts naar links de professoren J.H. Bavinck, K. Dijk, J. Ridderbos, A.G. Honig (emeritus), S. Greijdanus (rector), K. Schilder, G.M. den Hartogh en ds. J.L. Schouten, voorzitter van Curatoren. Staand van links naar rechts: dr. J.J. Esser, oud-lector; dr. K.J. Cremer (bibliothecaris); en de curatoren dr. W.A. van Es, ds. G. Diemer en ds. H.H. Schoemakers, Kampen. Voorts de lector dr. R.J. Dam en mw. M. Dam; curator ds. N. Duursema en de dames Cremer, Greijdanus, Ridderbos, Dijk, Schilder, Bouwman, Bavinck, Hoekstra, Honig, Den Hartogh. Aan de wand het portret van prof. T. Hoekstra, overleden 1936. (Collectie Protestantse Universiteit Kampen).

gereformeerde sprekers gold: niet in het gebouw van de Theologische School. Bremmer schrijft: ‘Te betreuren valt nog steeds, dat bij iederen spreker de thermometer aangelegd moet worden om de graad van Gereformerdheid te onderzoeken. Een royaler houding [...] schijnt vooralsnog bij de daarvoor in aanmerking komende instanties niet te wachten te zijn.’ Bij de Zwitser Karl Barth, hoogleraar in Bazel en eredoctor van Utrecht, was er echter nog meer aan de hand. Ook de Haagse politiek bemoeide zich met zijn reis naar Holland om aan de Theologische Faculteiten - Utrecht, Leiden, Kampen, Groningen, Amsterdam - zijn bovengenoemde lezing te houden. Op last van de minister-president, Colijn, moest Barth zijn lezing tevoren

ter goedkeuring voorleggen; hij vreesde voor een teveel aan politiek. Barth weigerde met de opmerking dat wij bij een dergelijke houding spoedig bij een Hitler-Europa zouden zijn aangeland. Hij weigerde ook om niet over politiek te zullen spreken ('waar over theologie wordt gesproken, daar gaat het hoe dan ook óók over politiek').⁴³ Overal werd nu de politie geïnstrueerd, die moest toezien hoe de vergaderingen zouden verlopen. (Barth zou 's middags spreken aan de hand van schriftelijk aan hem voorgelegde vragen en 's avonds de voorbereide lezing houden). Overal was er politiebewaking; in Leiden en Groningen liet deze de 'politieke' vragen passeren, in Amsterdam (Stedelijke Universiteit) greep de politie in, wat tot Kamer-vragen leidde. Barth week toen uit naar het AMJV-gebouw. Kampen stelde Barth, in een brief van Bremmer d.d. 10 maart, op de hoogte van alle dogma's waaraan men zich in Kampen wenste te houden (dit voor de vragenronde).⁴⁴ De bijeenkomsten vonden hier plaats in het gebouw naast de Nieuwe Kerk. Of er politie aanwezig was, weet ik niet. Van de professoren gaf alleen Den Hartogh *acte de présence*, hij interesseerde zich sterk voor de Kerkstrijd in Duitsland: de opkomst van de Belijdende Kerk tegen de nazificering van het Duitse Christendom. De term 'Belijdend' riep bij hem associaties op met de kerkstrijd van de gereformeerden in Nederland in de 19de eeuw: Afscheiding 1834 (ds. Hendrik de Cock) en Doleantie 1886 (dr. Abraham Kuyper). Den Hartogh leidde ook een politiek-sociale club onder de studenten.⁴⁵ Via een vertegenwoordiger was F.Q.I. betrokken bij het inter-academiaal tijdschrift *Vox Theologica*, waarin studenten van alle faculteiten samenwerkten (dat was het samenwerkingsverband dat de uitnodiging aan Barth had gedaan). De kritiekpunten van de 'gewone' gereformeerden tegenover Karl Barth lagen deels op andere terreinen: hij was socialist; hij was een tegenstander van de kinderdoop; hij was fel tegen 'christelijke' politiek; en zeker tegen een vereenzelviging van de 'geschiedenis' met de wil van God. Geen voorzienigheidsgeloof. Jezus Christus blijft het enige gezaghebbende Woord van God, tegen alle goden en heersers van de tijd in.⁴⁶

Hoe verder?

Opkomst van fascisme en nationaalsocialisme als politieke stromingen, het bolsjewistische avontuur in Oost-Europa.⁴⁷ Crisis, mobilisatie, bezetting. Onrust in de Gereformeerde Kerken in Nederland over de te volgen koers: kloek voortgaan op de gebaande wegen (het synodebeleid), of doorgaande reformatie (de stroming die in K. Schilder de leider zag⁴⁸)? Was er een middenweg mogelijk: zonder partijvorming (die immers naar beide zijden

slechts kon uitlopen op een versterkt isolement)? Moest de blik niet meer gericht worden op de Wereldkerk, de Oecumene, de Missie? De Zendingshoogleraar Johan Bavinck formuleerde op november 1942 zijn zorgen over de toestand waarin de Gereformeerde Kerken in Nederland zich(zelf) hadden gemanoeuvreed en wees een uitkomst in deze rede voor *Fides Quaerit Intellectum* gehouden.⁴⁹ Wopke de Boer had toen al zijn kandidaatsexamen afgelegd en was wellicht reeds aan het werk in 's-Gravenhage-West. Aan het eind van de oorlog zou hij terugkeren naar Kampen en zijn rol spelen in het kerkelijke drama dat zich hier ontrolde, de partijen stonden fel tegenover elkaar. Hulpprediker De Boer trad beslist zachtmoedig op toen.⁵⁰ De geschiedenis gaan we hier verder niet beschrijven. Een saluut aan deze oud-Fideel.⁵¹

Noten

1. De archieven van de Theologische School/Hogeschool/Universiteit en dat van het Studentencorps worden bewaard in het Kamper gemeentearchief en zijn ontsloten door middel van inventarissen. Hetzelfde geldt ook voor het archief van de Gereformeerde Kerk Kampen.
2. Bij de afronding van deze kanttekeningen kwam het bericht van overlijden van ds. De Boer op 9 april 2012.
3. 'Quod Bonum, Faustum, Felix, Fortunatumque sit': 'Moge het goed, gunstig, gelukkig en vruchtbaar zijn'. Onder welke senaat (corpsbestuur) hij vaandrig was van het corps zou nader onderzoek vergen in het F.Q.I.-archief. 'Fides Quaerit Intellectum' betekent: 'Geloof zoekt het verstand, het begrip'.
4. Gegevens ontleend aan de eerste *Studenten-Almanak van het korps Fides Quaerit Intellectum* uit 1885, gedrukt bij Laurens van Hulst te Kampen. In juli 1901 bezocht Kruger opnieuw Kampen.
5. Dat was ook de redding van het in 1896 van de Theologische School afgesplitste Gereformeerd Gymnasium.
6. Cf. J. van Gelderen en F. Rozemond (eds.), *Gegevens betreffende de Theologische Universiteit Kampen 1854-1994* (Kampen 1995); G.J. van Klinken en B. de Graaf, *Geschiedenis van de Theologische Universiteit in Kampen 1854-2004* (Kampen 2005).
7. Cf. J.D. Boerkoel, 'In memoriam professor Dr A. G. Honig', *Almanak F.Q.I.* (1941) 52-64.
8. Interview met mw. T. de Graaf-Visser, de pedelsvrouw, in: *Theologische Hogeschool Kampen* 13:2 (1977) 8-13, met verrassende inkijkjes in de onderlinge verhoudingen aan de School in de jaren die hier worden beschreven.
9. Mededeling van zijn leerling Herman Ridderbos (1909-2007) die in 1942 benoemd werd

- als opvolger van prof. S. Greijdanus. Hoekstra was lange jaren regent van de Gast- en Proveniershuizen te Kampen.
10. Op 19 april 2011 werd op de stoep van zijn vroegere woonadres, Broederweg 19 te Kampen, een zogenoemde *struikelsteen* geplaatst, als eerbewijs aan deze verzetsman die op 10 april 1945 (nog) werd gefusilleerd bij Assen.
  11. Cf. W. Puttenstein, 'De bibliotheek van de Theologische Universiteit Kampen 1854-2004: van domineesboekerij tot wetenschappelijke bibliotheek', *Kamper Almanak* (2006) 206-234. Cremer werd geassisteerd door theologiestudent ir. Joh. Vermij, die in 1935 Delft voor Kampen had verwisseld, hierin aangespoord door prof. K. Schilder.
  12. *Kamper Almanak* (1937-1938) 172.
  13. *Almanak Fides Quaerit Intellectum* (1938) 80. De eerstejaars werden ingeschreven door prof. K. Schilder die als prorector secretaris van het College van Hoogleraren was. Ook werd op 9 oktober een buitenlandse student ingeschreven, M. Gál uit Hongarije, en later nog W. Slobodian uit Polen, die na een jaar naar de VU vertrok.
  14. Aan de Vrije Universiteit werden 35 theologiestudenten ingeschreven; maar in dit getal zijn buitenlanders inbegrepen en een flinke groep predikanten die zich opnieuw lieten inschrijven als doctoraal student. Uiteindelijk werden er uit deze groep twaalf predikant, van wie D.C. Mulder (1919) de enige is, voor zover ik kan overzien, die thans nog leeft uit de Amsterdamse groep van 1936.
  15. Na de Vrijmaking van 1944 was het probleem van overvloed aan werkkrachten voorbij.
  16. *Almanak F.Q.I.* (1938) 51. Andere leden waren Jaap van der Stoel (vierdejaars) en Gerard K. Geerds (derdejaars).
  17. *Almanak F.Q.I.* (1939) 53 (namen leden van de lustrumcommissie).
  18. *Almanak F.Q.I.* (1940) 38 (senaat); 39 (perscommissie); 41 (dispuut). Bekende leden van A.Q.U.A. waren Herman Schilder, Jacob Poutsma, Geert Janssen, Johan Knol, Frans van den Bos.
  19. Kamper studenten waren ook actief betrokken bij de International Student Service; dichter bij huis was de Calvinistische Studenten Beweging (1930), een voortzetting van de Gereformeerde Studenten Beweging die door Herman Ridderbos en Cees Veenhof was opgezet om een landelijk platform te bieden (met kampwerk), een alternatief voor de meer oecumenische N.C.S.V.
  20. *Almanak F.Q.I.* (1939) 165.
  21. *Almanak F.Q.I.* (1940) 134. Hephaistos was een smid uit de Griekse mythologie met sterke armen en spillebeentjes; weliswaar met een lelijk uiterlijk, was hij toch populair bij de vrouwen (zie: Google).
  22. In het bevolkingsregister van Kampen staat 'niet verwant', zodat niet duidelijk wordt wat de precieze familierelatie was met het echtpaar Greijdanus-Kruithof. De Fries Greijdanus was predikant op Rozenburg, zijn echtgenote Maartje Kruithof (1871-1942) kwam van

- Rotterdam-Charlois, zij was onderwijzeres. Beider families waren naar Amerika geëmi-
greerd. Magnus Verbrugge vestigde zich later in Canada, zijn ouders woonden in
Rockanje.
23. *Almanak F.Q.I.* (1937) 189: 'Broederweg 15 bevolkt: *Spie gered - Burgers in nood*' (dat laatste de
titel van een crisisroman van H.M. van Randwijk die speelde in een gereformeerd milieu).
  24. 'Kamper Kroniek', *Kamper Almanak* (1937-1938) 15 februari 1937, installatie van jhr. mr.
M.L. Quarles van Ufford als burgemeester.
  25. Mededeling van de heer Arend Hengeveld, oud-wethouder van Kampen.
  26. 'Kroniek', *Kamper Almanak* (1938-1939) 1 januari 1938. In de Tweede Wereldoorlog kwamen
er sterke impulsen tot verzet uit de kring van de medewerkers van de Rijksdienst (die
immers in de nieuwe polder ruimte had voor medewerkers-'onderduikers').
  27. In 1921 was het aantal inwoners 20.636 geweest, waarna het was gedaald door het vertrek
van de militaire opleidingen uit de stad, dat maar ten dele gecompenseerd werd door de
vestiging van de Opleiding voor Verlofs-Officiëren (S.V.O.I., later S.R.O.I.). Cf. J. Kroon,
'Kampen blijft garnizoensstad', *Kamper Almanak* (2007) 107-128.
  28. Oldenhof was een zwager van prof. Den Hartogh.
  29. Uitgebreide verslagen in de *Kamper Almanak* (1938-1939). De kazerne aan de Oudestraat
kreeg in deze dagen de naam van J.B. van Heutsz.
  30. C. van Ommen (1914-1973), in 1941 hulpprediker; 1942 predikant in Maastricht (bevestigd
door K. Schilder, werd vrijgemaakt; Wezep, Zwolle (voor missionair werk op Soemba);
Hattem. In 1965 teruggekeerd naar de Gereformeerde kerken (synodaal). Predikant te
Werkendam, Herwijnen.
  31. 'Iets over het 15e lustrum', *Almanak F.Q.I.* (1939) 146-155. D. Wijnbeek, de archivaris van
F.Q.I. gaf het verslag over de laatste vijf jaar, a.w., 140-145. Slechts enkele fragmenten zijn
hier opgenomen. De spelling is aangepast.
  32. Ds. J. (Koos) Overduin was van 1933-1939 predikant in Kampen. Hij zette zich in om de
(werkloze) arbeidersjeugd aan de kerk te binden. Aan de studenten vroeg hij om evange-
lisatiewerk te verrichten. Nam het initiatief tot de bouw van Ons Tehuis bij de Nieuwe
Kerk aan de Broederweg (thans De Regenboog). Cf. J. Overduin, *Zo waren ze... Pastorale her-
inneringen* (Kampen 1970).
  33. Verslag in *De Standaard*. Pianist: Ru Karsemeyer; zang mevrouw Miek Bonn-van der Wees
en de heer Wim Beeuwkes, tenor. Het programma werd aangeboden aan de leden van de
Gereformeerde Kerk Kampen (of allen durfden komen betwijfel ik, JvG).
  34. Gevleugeld woord van prof. A.G. Honig.
  35. J.H. Kok (1871-1940), de uitgever, moest in 1938 terugtreden om gezondheidsredenen als
lid van de Kamper gemeenteraad. Zijn personeel werd regelmatig ingeschakeld bij
gebeurtenissen aan de Theologische Hogeschool.
  36. David Wijnbeek, de archivaris van het corps, had een expositie georganiseerd in de wan-

- delgangen van het Schoolgebouw. Waaronder foto's van 'toneelopvoeringen', die alleen waren toegestaan als ze 'tableaux vivants' werden genoemd.
37. Het beste overzicht nog steeds: C. van der Woude, 'Arma virosque cano...', *Lustrumalmanak F.Q.I.* (1963) 110-126.
  38. De senaat-François Kouwenhoven liet de gasten in groepjes aantreden en ging telkens weer zitten als de handen waren geschud; op den duur begonnen de mensen weg te lopen.
  39. Rolf H. Bremmer (1917) was dit jaar abactis van de senaat. In 1940 studeerde hij cum laude af. K. Schilder plaatste zijn rede in *De Reformatie*, het persorgaan van de hoogleraar.
  40. Met Baye werd J.H. Bavinck (1895-1964) aangeduid. Werkzaam in Nederlands-Indië. Hoogleraar Kampen en VU 1939 (in Kampen, aan de Oudestraat, tot 1955). 'Jan' is prof. J. Ridderbos.
  41. In juni 1939 vierde Schilder zijn 25-jarig ambtsjubileum; hij kreeg een geschilderd portret aangeboden.
  42. R.H. Bremmer, 'Jaarverslag', *Almanak F.Q.I.* (1940) 62-74.
  43. Barth was hoogleraar in Bonn, maar moest in 1935 uitwijken uit Hitler-Duitsland vanwege zijn politieke en theologische kritiek op het Nationaalsocialisme. Hij was de voornaamste auteur van de zogenoemde Barmer Thesen, het credo van de 'Bekennende Kirche' uit 1934.
  44. Over de hele gang van zaken zie: G. van Roon, *Protestants Nederland en Duitsland 1933-1941* (Utrecht 1973), 130-145. Voor Kampen gebaseerd op het archief van F.Q.I.
  45. Den Hartogh was assistent geweest van Colijn bij de Kuypers-Stichting in Den Haag. Tijdens de reünie van militairen in juli 1938 had hij Colijn, die bij J.H. Kok aan de Cellesweg logeerde, hartelijk begroet. Hij liet het toegestroomde Kamper volk Colijn een 'driewerf-hoera' toeroepen. In de oorlog was Den Hartogh betrokken bij het zogenoemde Schoolverzet.
  46. Schilder behandelde op college in dictaten zijn stellingname tegenover de behandeling van het Credo door Barth (ongeveer 1935). Een eerste boek aan gereformeerde zijde: G.C. Berkouwer, *Karl Barth* (Kampen 1936), grotendeels afwijzend.
  47. In 1939 organiseerde een Comité in de Aula van de Theologische Hogeschool een tentoonstelling over de geloofsvervolgingen in Rusland, een initiatief van dr. F.J. Krop, hervormd predikant te Rotterdam. Aan Kamper zijde zaten in het comité ds. Jaap de Waard, pedel Auke de Graaf en de studenten Jan van der Zwaag en Jan Jans van der Hoek.
  48. Klaas Schilder (Kampen 1890-Kampen 1952), kreeg de kans om het gymnasium en de Theologische School te bezoeken; predikant in 1914. In 1933 benoemd als opvolger van prof. A.G. Honig. Eindredacteur van *De Reformatie* waarmee hij een groot bereik had. Cf. *Kamper Canon 2010*, 176-179. Zie: R.H. Bremmer, 'Schilder, Klaas'. In: *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme I*, (Kampen 1978), 314-318.

49. J.H. Bavinck, *De toekomst van onze kerken*, (eigen uitgave van F.Q.I.; verschillende drukken 1942, 1943).
50. Cf. H.G. Leih, *Geschiedenis van de Gereformeerde Kerk van Kampen 1895-1994* (Kampen 1994), 197 (over kandidaat W.H. de Boer).
51. Zo noemen de leden van Fides elkaar onderling; de schrijver was vanaf 1964 lid, in 1966 archivaris van F.Q.I.